

Ion Constantin*

ISTORIOGRAFIA EXILULUI ROMÂNESC DESPRE BASARABIA¹

În condițiile instaurării comunismului de tip sovietic în România, după cel de-al Doilea Război Mondial, complexa sarcină a afirmării și susținerii adevărului și dreptului istoric românesc asupra Basarabiei și Nordului Bucovinei – teritorii ocupate prin forță de URSS, în vara anului 1940 – și-au asumat-o intelectuali și foști politicieni români aflați în exil.

În perioada pregătirii și desfășurării Conferinței de Pace de la Paris (1946), comunitatea internațională era informată – prin două memorii-lucrări bine documentate întocmite de Grigore Gafencu, fost ministru de Externe și, respectiv, Nicolae Dianu, fost ministru al României în URSS – în legătură cu *Observații asupra proiectului Tratatului de Pace cu România*² și *Principala revendicare a României în fața Conferinței Păcii. Frontiera nord-orientală a României: Basarabia și Bucovina de Nord*³.

Elaborată pe baza unei temeinice și riguroase documentări istorico-juridice, lucrarea lui Grigore Gafencu înfățișa împrejurările în care, în vara anului 1940, „România a suferit crude și injuste amputări ale teritoriului său”⁴. În lucrare se releva, de asemenea, faptul că „cedarea, în 1940, a Basarabiei și Bucovinei de Nord n-a fost rezultatul unui acord liber negociat”⁵, argumentându-se îndreptățirea poporului român de a cere restabilirea statuquo-ului teritorial existent înaintea datei respective. La rândul său, Nicolae Dianu prezenta în scrisoarea însoțitoare a memoriului „drepturile incontestabile și imprescriptibile ale poporului român asupra Basarabiei și Bucovinei de Nord”, cerând „marilor oameni de stat reuniți la Luxemburg să-i facă dreptate”⁶.

Din nefericire însă, România fusese inclusă în „zona de influență rusească”, în urma deciziilor dictate de Stalin, Roosevelt și Churchill, la Yalta, în februarie 1945.

În conformitate cu Tratatul de Pace de la Paris, semnat la 10 februarie 1947 de România, SUA și Anglia, „Frontiera sovieto-română este astfel fixată potrivit

* **Ion Constantin**, prof. univ. dr., Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului al Academiei Române.

¹ Articolul reprezintă un fragment adaptat și actualizat din volumul : Ion Constantin, *Basarabia sub ocupație sovietică de la Stalin la Gorbaciov*, Editura „Fiat Lux”, București, 1994, p. 105-118.

² Grigore Gafencu, *La Roumanie devant la Conférence de la Paix. Observations sur le Projet de Traité de Paix avec la Roumanie*, Paris, Octobre 1946 (31 pagini).

³ Nicolas Diano, *La principale revendication de la Roumanie devant la Conférence de la Paix – Frontière Nord-Orientale de la Roumanie : La Bessarabie et la Bukovine du Nord*, Paris, 1946 (46 pagini).

⁴ Grigore Gafencu, *op. cit.*, p. 6.

⁵ *Ibidem*, p. 15.

⁶ Nicolas Diano, *op. cit.*, p. 1.

dispozițiilor acordului sovieto/român din 28 iunie 1940 și acelora ale acordului sovieto-cehoslovac din 29 iunie 1945⁷.

În anii comunismului, intelectuali români din exil, dar și oameni de știință occidentali au creat o literatură istorică însemnată pe teme referitoare la Basarabia și Bucovina, protestând astfel, mai mult sau mai puțin în mod direct, împotriva deținerii ilegale de către URSS a acestor teritorii românești.

Din suita primelor cărți pe tema Basarabiei apărute în străinătate după instalarea comunismului în România menționăm pe cele semnate de : Nicolae I. Arnăutu, *Dousprezece invazii rusești în România* (în limba franceză), publicată la Buenos Aires în 1956⁸ și Alexandru Șuga, *Situația de drept a Basarabiei în evoluția istorică a țării* (în limba germană), apărută la Bonn în 1958⁹.

În baza valorificării rezultatelor istoriografiei române antebelice, cele două studii demonstrează în mod documentat că atât în secolul XIX, cât și în 1940 sau 1944, Rusia, apoi URSS, a căutat să se extindă în Balcani, spre a avea sub dominație strămtorile și a-și asigura deschiderea spre Mediterana și mările calde.

Remarcabile sunt, de asemenea, cele două volume privind relațiile ruso-române, apărute la Paris în anii 1967 și, respectiv, 1971 și care au fost elaborate de omul de cultură George Ciorănescu, împreună cu alți intelectuali români din Occident. Ceva mai târziu, în anul 1985, tot George Ciorănescu a publicat volumul *Basarabia, țară disputată între Est și Vest*¹⁰, care reunește 16 studii și prelegeri ținute de autor la Radio „Europa Liberă” între 1965-1982, referitoare la diferite aspecte privind istoria Basarabiei în secolele XIX-XX. În cadrul studiilor sale, G. Ciorănescu a evidențiat faptul că problema Basarabiei s-a dezvoltat totdeauna într-un cadru european; atunci când forțele occidentale au fost puternice, ca în 1856 sau 1918, dreptatea a învins, în timp ce în 1878, 1940, 1944 și în perioada următoare, șansele au fost de partea Rusiei. El a insistat totodată asupra evidențierii spiritului tenace al românilor din Basarabia, latent dar puternic, de rezistență împotriva rusificării.

Notabile sunt, totodată, cele două ediții ale cărții lui Nicholas Dima – *Basarabia și Bucovina. Disputa teritorială sovieto-română*, apărută în 1982 și cu titlul *De la Moldavia la Moldova. Disputa teritorială sovieto-română*, publicată tot la New York în 1991¹¹. Lucrarea lui Nicholas Dima, profesor la Universitatea

⁷ Vezi Gheorghe Buzatu, *România cu și fără Antonescu (Documente)*, Editura „Moldova”, Iași, 1991, p. 97.

⁸ Nicolae I. Arnăutu, *Douze Invasions Russes en Roumanie*, Editions „Cuget Românesc”, Buenos Aires, 1956.

⁹ Alexandre Șuga, *Die völkerrechtliche Lage Bessarabiens in der geschichtlichen Entwicklung des Landes*, Bonn, 1958.

¹⁰ George Ciorănescu, *Bessarabia, disputed Land between East and West*, Ion Dumitru Verlag, München, 1985 (372 pagini). Vezi și recenzia istoricului Paul Cernovodeanu, în „Revista Istorică”, Serie nouă, tomul 3, ianuarie-februarie 1992, pp.191-192.

¹¹ Nicholas Dima, *Bessarabia and Bukovina. The Soviet-Romanian Dispute*, Columbia University Press, 1982; Idem, *From Moldavia to Moldova. The Soviet-Romanian Territorial Dispute*, Columbia University Press, New York, 1991. Vezi și „Opiniile” semnalate de Sever Mircea Catalan în „Revista Istorică”, Serie nouă, tomul 3, ianuarie-februarie 1992, pp. 175-181.

Columbia din New York, evidențiază faptul că, din 1711 și până în 1944, marele vecin slav de la Răsărit a invadat pământul românesc de douăsprezece ori. Se subliniază, de asemenea, printre multe alte idei de interes, faptul că întreg teritoriul ocupat în 1940 era, geografic, delimitat de Ucraina.

De o reală însemnătate pentru maniera științifică de prezentare a unor aspecte din istoria și cultura basarabeană și bucovineană sunt conferințele și comunicările ținute în cadrul sesiunilor Academiei Româno-Americane de Științe și Arte din SUA, publicate în volum, în anul 1983, sub semnăturile unor intelectuali români din diasporă sau cercetători occidentali, ca : Maria Manoliu Manea, Ion Manoliu Manea, George F. Jewsbury, Ion Stere, Anghel Rugină, Radu Florescu, Constantin Corduneanu, Ion Vardala, Zeno Câmpeanu, Mircea Ioanițiu, Viorel Florescu, Emile Vicas, Nicholas Țimiraș, Kenneth H. Rogers, Sanda Golopenția-Eretescu, Marie Neag, Irinel Drăgan, Martha Neag, Miron Brutariu și Brutus Coste¹².

Din seria lucrărilor publicate în SUA pe tema Basarabiei, menționăm, de asemenea lucrarea semnată de Anton Crihan, fost membru al Sfatului Țării, intitulată : *Drepturile României asupra Basarabiei, văzute de istorici ruși și străini*, apărută în limba engleză, în anul 1986.

Deosebit de interesante pentru cunoașterea din interior a evoluției realităților politice și cultural-științifice din Basarabia în anii comunismului sunt lucrările publicate în Occident de istoricul Michael Bruchis, care a lucrat în domeniul cercetării istorice la Chișinău, până prin anii '70 ai secolului trecut, când a emigrat în Israel¹³.

Mai amintim sesiunile de comunicări științifice anuale organizate la Köln (Germania) de „Cercul Cultural Independența”, în anii '70 - '80 ai secolului trecut și care au prezentat momente și aspecte relevante din trecutul istoric al Basarabiei. Lucrările sunt reunite în broșuri, anual publicate de editura „Carpați” din Madrid.

O evoluție interesantă a cunoscut atitudinea regimului sovietic față de scrierile istoricilor și intelectualilor români din exil cu privire la Basarabia și Nordul Bucovinei. Câtă vreme conducerea comunistă a României era total dependentă de cea de la Moscova, iar istoriografia din țară copia obedient punctul de vedere sovietic referitor la problema basarabeană, istoricii din URSS ignorau publicațiile „burgheze” sau se refereau la ele în mod tangențial sau întâmplător. Pe măsură ce se profilează tendința de apropiere, convergență și identificare cu liniile definitorii ale discursului național din partea istoricilor din țară, Kremlinul sesizează pericolul și reacționează prompt, prin lucrări de genul celei

¹² *The Tragic Plight of a Border Area: Bessarabia and Bucovina*, Vol. III, ARA, Humboldt State University Press, California, 1983.

¹³ Vezi lucrarea : Michael Bruchis, *Rossia, Rumynia i Bessarabia (1812, 1918, 1924, 1940)*, publicată în 1979 de Centrul de cercetări științifice pentru Rusia și Europa de Est al Universității din Tel Aviv și reeditată, în limba română, de „Universitas”, Chișinău, 1992 (362 pagini).

a lui A. M. Lazarev, apărută în 1974¹⁴. În această lucrare, „falsificatorii burghezi ai trecutului”, chiar dacă aparțineau vechii istoriografii antebelice, dacă se aflau în exil sau în țară, sunt atacați „în bloc”. Istorici din țară, ca Andrei Oțetea, Ștefan Pascu, C. C. Giurescu, Vasile Maciu, Ion M. Oprea, Titu Georgescu, Al. Gh. Savu, Nichita Adăniloae, Aron Petric ș.a. – acuzați de a fi părăsit „etapa pozitivă” pe care o ilustrase „progresistul” Mihail Roller – sunt puși acum pe același plan cu „renegații” din Occident – Dionisie Ghermani, G. Ciorănescu, G. Filitti, R. Florescu, A. Gorjiu, M. Korne, Ion Rațiu și Al. Șuga – care „își calomniază patria și poporul lor”¹⁵. Acestora le era adăugat prof. Klaus Heitmann de la Heidelberg, care și-a permis să scrie că „limba moldovenească este o născocire sovietică”¹⁶.

Tonul agresiv folosit de Lazarev era simptomatic pentru procedeele istoricilor sovietici, care încercau să suplinească în acest mod lipsa argumentelor. „Împotriva falsificatorilor burghezi” era de altfel o vocabulă frecvent folosită în numeroasele cărți și materiale de propagandă apărute în timpul regimului sovietic. Fiecare pagină a unor asemenea lucrări era „împestrată cu o suită de epitete negative, care serevesc, într-un stil propriu, la înlocuirea argumentelor și la crearea în imaginația populației a unei imagini negative, necesară conducătorilor de partid, privind pe cei ce scriu adevărul despre URSS”¹⁷. Ele exprimau agresivitatea limbajului ideologic totalitar, care avea rolul de a inocula în conștiința oamenilor o atitudine ostilă față de „dușmanul de clasă”. Pentru basarabeni, acesta trebuia să fie „românul burghez”, care mai și ...falsifică istoria. Că prin lucrări de genul celei a lui Lazarev se viza alimentarea românofobiei în Basarabia este un fapt mai mult decât evident. Mijloacele primitive cu care se acționa în acest scop denotă însă criza funciară a discursului istoriografic sovietic, așezat pe un fundament ideologic perimat și anacronic. Comentând critic aserțiunile aberante susținute de academicianul de la Chișinău, istoricul Jack Gold concluzionează că acestea reprezintă „o problemă jenantă pentru URSS care se pare că nu poate produce ceva mai bun decât un răspuns de genul cărții lui Lazarev”¹⁸.

Replica istoricilor români la cartea lui Lazarev a fost necruțătoare. În numărul din februarie 1976 al revistei „Magazin Istoric”, acad. Ștefan Pascu publica articolul *Momente din lupta poporului român pentru formarea statului național unitar* în care se arăta că, la 1918, Sfatul Țării de la Chișinău consfințise voința majorității absolute a populației din Basarabia, proclamând, „în concordanță cu drepturile istorice și etnice și pe baza principiului autodeterminării națiunilor”,

¹⁴ A. M. Lazarev, *Moldavskaja sovjetskaja gosudarstvennost I bessarabskij vopros*, Cartea Moldovenească, Chișinău, 1974.

¹⁵ *Ibidem*, pp. 44-48.

¹⁶ *Ibidem*, p. 45; cf. Al. Șuga, *Știință și polemică. Istoricii ruși, falsificatori ai istoriei*, în „Buletinul Bibliotecii Române” din Freiburg, Vol. V(IX), Serie nouă-1975-1976, p. 78.

¹⁷ M. Bruchis, *Rusia, România și Basarabia*, Editura Universitas, Chișinău, 1992, p. 53.

¹⁸ Jack Gold, *A. M. Lazarev, The Moldavian Soviet State and the Bessarabian Question*, Kishinev, 1974, în „East European Quarterly” Boulder, Colorado, nr. 1/1979, p. 48.

Unirea cu patria-mamă. Autorul amintea că în timpul ocupației străine Basarabia și Bucovina aveau o populație românească majoritară¹⁹.

Articole și studii conținând referiri sau aluzii la caracterul imperialist al URSS au apărut în această perioadă și în alte publicații românești²⁰.

Cartea lui Lazarev a fost supusă unei critici demolatoare și în lucrări publicate în străinătate, dintre care menționăm : *A. M. Lazarev – un falsificator al istoriei* (50 pagini), apărută în 1976 la Milano, Italia, în limbile franceză, italiană și engleză, sub semnătura Petre Moldovan (lucrarea aparține remarcabilului istoric Constantin C. Giurescu, care din motive lesne de înțeles a semnat-o cu pseudonim); *Știință și polemică. Istoricii ruși falsificatori ai istoriei* (29 pagini) de Alexandru Șuga, în Buletinul Bibliotecii Române, Freiburg, 1976; studiile mai sus amintite ale istoricului George Ciorănescu ș.a.

Dezbateri polemice deosebite în legătură cu teritoriile românești ocupate de URSS s-au manifestat și cu prilejul celui de-al XV-lea Congres Mondial de Științe Istorice de la București, din august 1980, când, la tema „Modele de state federale”, elogiile aduse de V. N. Vinogradov și alți istorici sovietici modului de „rezolvare a problemei etnice în URSS” au stârnit protestele unor specialiști consacrați, cum sunt americanii Ladis Kristoff și Dimitrie Dvoicenko-Markov, care au combătut tezele imperiale sovietice, oferind drept argumente cazurile Basarabiei, Bucovinei de Nord, țărilor baltice etc.

Odată cu relativa destindere a regimului din țară, începând de la mijlocul anilor '60, o serie de studii și materiale editate de exilul românesc, pe tema Basarabiei sau a atrocităților comise de sovietici în acest teritoriu, încep să ajungă și în România. În pofida faptului că erau interzise în țară, astfel de publicații au circulat intens în mediile basarabenilor din România, fiind studiate cu atenție și dezbătute cu ocazia reuniunilor periodice.

În anii '80 au apărut în țară lucrări științifice de referință pe linia evidențierii Basarabiei și Bucovinei ca teritorii aparținând arealului etnic, cultural și civilizator românesc, dintre care menționăm pe cea a istoricului ieșean Victor Spinei²¹, care respinge o serie de teze sovietice, precum aceea după care slavii ar fi locuit în Moldova înainte de moldoveni sau că românii din Moldova vorbeau o limbă deosebită de aceea vorbită în România.

Dosarul istoric privind Basarabia este amplu – chiar dacă nu exhaustiv – prezentat în cele trei volume elaborate de Mircea Mușat și Ion Ardeleanu : *De la statul dac centralizat și independent la statul național unitar român* (1983),

¹⁹ „Magazin Istoric”, februarie 1976.

²⁰ Vezi Sergiu Columbeanu, *Contribuții privind situația internațională între 1806-1812*, în „Revista de istorie” nr. 5/1976; Titu Georgescu, *Argumente ale istoriei pentru o nouă ordine internațională*, în „Revista Economică” nr. 17, din aprilie 1976, p. 23; Ion Mărgineanu, *Tratatul încheiat între Dimitrie Cantemir, domnul Moldovei și Petru I, țarul Rusiei la 13 aprilie 1711*, în „Lumea”, nr. 21, mai 1976, p. 21.

²¹ Victor Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1982.

*România după Marea Unire vol. II, partea I (1986) și vol. II, partea a II-a (1987)*²². Din primul volum reiese clar faptul că tratamentul la care Basarabia a fost supusă de către ruși este acela aplicat de o mare putere imperialistă față de o colonie. Autorii condamnă „jugul țarist” care a ținut provincia în stare de înapoiere economică mai bine de un secol. Volumul II, partea I a lucrării, relevă calea pe care Sovietele au căutat să „rezolve” problema basarabeană : anexiunea prin forță, ca urmare a eșecului conferinței româno-sovietice de la Viena, din 1924²³. Pentru prima dată după cel de-al doilea război mondial erau prezentate în istoriografia românească din țară, într-o formă tranșantă și fără echivoc, lucruri altădată considerate „tabu”.

Este evident că istoricii români și-au asumat în anii comunismului rolul pe care regimul de la București nu-l putea îndeplini: acela de a păstra problema Basarabiei în conștiința națională a românilor, așteptând circumstanțe mai favorabile care să permită trecerea chestiunii din domeniul istoriei în acela al politicii și al diplomației active.

Summary

During communism, Romanian intellectuals in exile, as well as Western scholars have created a significant historical literature on topics related to Bessarabia. Of a real significance for the scientific manner of presentation of some aspects of the history and culture of Bessarabia and Bukovina are conferences and communications sessions held in Romanian-American Academy of Arts and Sciences in the U.S., published in volume in 1983 by some Romanian diaspora intellectuals and Western scholars. Along with a relative detente of the regime, since the mid-60s a number of studies and materials published by the Romanian Exile on Bessarabia and Romania begin to arrive to Romania. During the 80's in the country have appeared a number of scientific works highlighting the idea that Bessarabia and Bukovina are territories that belong to the Romanian ethnic, cultural and civilizational area.

²² Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *De la statul geto-dac la statul roman unitar*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983; Idem, *România după Marea Unire (vol. II, partea I)*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1987.

²³ Idem, *vol. II, partea II*, pp. 1035-1057.